

Човеков највернији непријатељ

Моћ страха

Страх је осећање које се тврдоглаво опире надзору. Постоји одувек и одувек је утицао на наше одлуке. Чега су се плашили наши преци? И како су се борили против својих утвара?

Страхови наших предака разликовали су се од ових данашњих. Иако по многим сваки страх у себи носи страх од смрти, није увек било баш тако. Стари Грци из Хомеровог времена нису се нарочито плашили саме смрти. Много јачи био је страх од губљења личности, обезживљавања бића и његовог претварања у неживу материју. Отуда страх од Медузиног погледа, који претвара у камен.

Ћамбатиста Вико, италијански историчар и филозоф, тврдио је да су све цивилизације настале из страха. По њему, у корену свега лежи страх од грома. Тај страх преносио се с колена на колена и, будући да је био заједнички свим примитивним народима и древним цивилизацијама, лежи у основи рађања свести о колективном. Развојем симболичког мишљења, својственог људском роду, развијали су се и страхови и појачавала њихова дејства. Тако, страх лежи у основи многих људских тековина: утврђених замкова и градова, оружја и војске, ратова, закона, али и људског сујеверја. Страх је неретко био и моћно оружје саме власти. Искоришћавајући људске страхове, власт је јачала националну посебност, усмеравајући негативну енергију ка заједничком непријатељу, али и изазивајући страхопоштовање међу народом.

Страх је, по многим, изнедрио и веру. Наши древни преци трудили су се да стекну божју наклоност кроз обреде и приношење жртава, како би обезбедили заштиту од њима необјашњивих природних појава, помрачења, земљотреса, суша. Није случајно што је страх прво осећање које се помиње у Библији: кад се Адам појављује наг пред Господом, након што је јео с Дрвета сазнања, страх наступа пре срама. У европској средњовековној култури па све до 17. века, страх од божје казне вршио је важну улогу контролора у друштву. Данас, међутим, нема много оних који страхују од вечног проклетства. Страхови се мењају, али, ипак, постоје они који су стални и заједнички свим епохама. Аристотел је рекао: „Страх је ишчекивање зла. Сви се плашимо зала попут укаљане части, сиромаштва, болести, губитка пријатеља, смрти.”

Губавци пред комисијом

Амерички писац хорора и научне фантастике Хауард Филипс Лавкрафт у средишту јунака својих прича

Један од најјачих, универзалних страхова, својствен свим епохама и народима, јесте страх од болести. Иако је данашња медицина изузетно напредовала, човек и даље остаје немоћан пред овом врстом страха. Сетимо се само прошлогodiшње панике настале због вируса свињског грипа. Свако доба са собом носи и своје болести. Оно што су за данашњег човека рак или сида, за човека средњег века биле су лепра или куга. Како су се наши преци лечили од ових „ноћних мора“?

Прва у низу немилосрдних болести била је лепра, која се Европом проширила у 13. веку. Будући да кућне терапије – као што су супа од црне змије, испуштање крви или купање у људској крви – нису давале жељене резултате, заједница је схватила да је најбоља заштита од „тих прљавих остатака крсташких ратова и хиљада година некупања“ избегавање заражених особа и њихово искључење из грађанског живота.

Друштво је било немилосрдно према губавцима, како су се погрдно називали лепрозни болесници. Пред комисијом коју су сачињавали судије, лекари и државни службеници у оштећене делове коже наводно оболеле особе заривала би се велика игла: ако особа не би показивала никакву осетљивост, што је, на пример, било типично за оболеле од лепре, аутоматски би била жигосана у друштву. Свештеник би пред осталим верницима на сав глас објављивао име болесника, већ тада га посмртном мисом у његову част отписујући од овоземаљског живота. Затим би га пратио до гробља, у три наврата бацајући на њега земљу, уз нимало охрабрујуће речи: „Друже, на овом свету, ти си мртав!“

Већ обележен пропратним детаљима типичним за лепрозног болесника (плашт, тамна капуљача и звонце којим би најављивао долазак), „живи мртав“ је затим ступао у последњу етапу свог живота: лепрозаријум, затворени, ограђени простор изван зидина града. Последице нису, дакле, биле само физичке природе. Поред губитка носа, прстију с руку и ногу, лепра је подразумевала и насилно искључење из света живих, те је самим тиме утеривала страх од изопштења и друштвене смрти. Лепрозни болесници били су за живота сведоци распадања сопствених тела, што је друге наводило на помисао да су од ђаволје сорте, те заслужују да буду

спаљени на ломачи. Тек у 15. веку лепра је „пала у сенку” друге смртоносне болести, куге. „Сачувај нас, о Господе, од глади, куге и рата”, овако је човек средњег века зазивао Бога, највише страхујући од куге, директне последице друге две пошасте: рата и глади. Болест, коју с глодара на човека преносе буве, проширила се између 1347. и 1350. године, покосивши трећину укупног европског живља. За разлику од лепре, која је била оличење друштвене смрти, куга је, пак, била физичка смрт. Јер, ко јој не би утекао, умирао би. Заједно с кугом, харао је и панични страх, који се, као и сама зараза, преносио с човека на човека. Како бележи један непознати хроничар из 14. века, управо је страх био један од узгредних разлога смрти. Бекство је било једино решење да се куга избегне. Чак су и лекари бежали пред болешћу. Оно мало њих што је остало, забрађени у навоштен огртач, с маском Пулчинела из комедије дел арте преко лица, у чијем су се пределу носа криле миришљаве супстанце које су наводно штитиле од кужног запаха, захтевали су баснословну цену пре него што би уопште и крочили у кућу болесника.

Чија је ово болест?

Куга је пред собом косила све друштвене слојеве, па и свештена лица. Обесхрабрани и огорчени верници, окупљени у верски покрет који је црква одмах по оснивању прогласила јеретичким, покушали су да на свој начин отклоне болест која је, по њима, била очигледан знак божјег гнева. Да би окајали грехе и спасли душу, ходили су у процесијама, бичујући своја тела. Насиље и бекство били су инстинктивна понашања, реакција на страх и стрепњу. Насиље нису испољавали само ови верници, познати као флагеланти, већ и ловци на преносиоце заразе. Године 1348. проширио се глас да су Јевреји главни кривци за настанак куге, јер су тровали воду по бунарима како би се решили хришћана. Годину дана касније, верници из немачког града Базела, упркос противљењу папе Клемента VI, сакупили су околне Јевреје на једно острво на реци Рајни и спалили их на ломачи.

Скоро 150 година након овог крвопролића, главни кривци постају Французи. Наиме, у време кад су француске трупе под Шарлом ВИИИ окупирали Напуљско краљевство, појавила се још једна страшна болест, сифилис, која се, следећи померања војника и њихове љубавне подвиге, проширила по целој Италији и остатку Европе. Болест је прво нападала полне органе, а затим и остатак тела, изазивајући осип по кожи, изобличење костију, слепило, парализу.

Необично је да описни називи болести имају мало тога заједничког с латинским називом бактерије која изазива болест (Тепонема паллидум), већ првенствено с презиром и мржњом носе име освајача који је, заједно с поробљавањем, наводно донео и ову срамну и заразну болест. Тако Италијани и Шпанци сифилис називају „француском болешћу”, убеђени да су болест донели Шарлови војници, док је сами Французи, пак, називају напуљском болешћу, за Португалце је сифилис познат као „шпанска болест”, за Пољаке као „немачка болест”, а за Русе као „пољска болест”. И ова болест је виђена као својеврсни одраз божјег гнева због кршења лепог понашања, те су болесници ишли у сусрет не само друштвеној и физичкој смрти, већ првенствено моралној.

Али, од сваке болести гора је била глад, како у далекој прошлости, тако и данас. По извештају који су 2009. године објавиле Уједињене нације, преко милијарду особа умире од глади. Некада давно и глад је сматрана божјом казном, као и болести које је неухрањеност носила са собом: тифус, велике богиње, колера... Болести и глад често су биле директна последица још једне ноћне море човечанства, рата.

Ужаси рата

„Страх од битке гори је од саме битке”, написао је Сенека још пре скоро 2000 година. Рат је отелотворење патње, сакаћења и смрти. Свако сведочанство о неком рату обавезно помиње и страхове с којима су се војници суочавали. Пред собом су имали тежак задатак: не само да су се борили за голи опстанак и победу над непријатељем, већ их је у стопу пратио можда још љући непријатељ: страх.

Једно од главних оружја у борби против страха било је поверење у вођу. То су знале и саме вође, те су често прибегавале малим триковима. Зна се да су све велике војсковође поседовале изузетно памћење, које су користили да би створили утисак блискости са својим војницима. Наполеон је, рецимо, поименце знао многе војнике, чак и оне из редова обичне пешадије. Ако би се, поред тога, војсковођа позивао и на божју наклоност, поверење је могло само да расте. Јер, у рату царују случај и хаос: дужност је вође да покуша да загосподари њима, макар се позивао и на нешто што се опире разуму. Отуд су стари Грци и Римљани пре битке приносили жртве боговима, а средњовековни војници ишли по благослов и ратним поклочима зазивали свеце.

Страх је могао бити и добар савезник, ако би се пренео на непријатеља. У античко доба ратници су углавном прибегавали гласним поклочима, ударајући копљем о штитове, чиме су стварали уверење да се ради о много бројнијој војсци него што је била у стварности. Затим, ту је и стари трик застрашивања непријатеља прерушавањем у дивље звери. Астеци, познати као витезови орлови, китили су се перјем и кљуном грабљивице, келтски ратници прекривали су тела тетоважама, као, уосталом, и Маори с Новог Зеланда. Језиве маске јапанских самураја, удружене с огромним шлемовима, одеждом, плаштом и оружјем, претварале су ратнике Земље излазећег сунца у надљудска бића.

Модерни ратови наметнули су нове технике и нове страхове. Није више офанзива та која утерује страх, већ смрт која долази ненајављена, гасом или бомбама. Током историје војници су се довијали на разне начине

како би смањили или потиснули страх, често користећи „недозвољена средства”. Зна се да су у рововима током Првог светског рата текли потоци нискоквалитетног алкохола. Халуциногене печурке биле су тајна успеха древних нордијских ратника Берсеркера. Од 19. века морфијум постаје најделотворнији лек у борби против страха, док га током Другог светског рата, а нарочито током Корејског и Вијетнамског рата, замењују амфетамини, марихуана, хашиш и хероин.

Какав хорор!

Али, није правило да сваки страх тера на бег и безнађе. Некад нас прикује у месту, будећи у нама чудно узбуђење које, по правилу, расте. У чаробном свету маште – од зомбија преко вампира, утвара, психопата – опчињеност страхом не јењава, већ наставља да надахњује редитеље и писце широм света. Ради се, наравно, о хорору.

Два можда најпознатија чудовишта су Франкенштајн и гроф Дракула. Први је жив, али је његово тело састављено од делова мртваца. Други је мртав, али излази из гроба како би сисао крв и прогонио живе. Ова култна чудовишта – заједно са зомбијима, серијским убицама, ванземаљцима и подивљалим зверима – постала су ноћна мора читавих генерација. Поред монструозности, Франкенштајну и Дракули заједничка је и година појаве у америчким биоскопима: 1931. Није случајно што су се појавили баш тада. Наиме, сам крај двадесетих и почетак тридесетих година означио је потпуни крах америчке економије. Друштво се налазило у мрачној стварности пуној несигурности, а филм преузима на себе задатак да исприча ту страшну причу, алегорично приказујући људске немире крвожедним чудовиштима.

Први филм који је публику приковао за седишта од страха, био је „Дракула”, у режији Тода Браунинга, који је главну улогу наменио Мађару Бели Лугошију, првој звезди хорор филма. Лугоши је, одмах након овог филма, добио улогу и другог чувеног чудовишта, Франкенштајна, у истоименом филму Џејмса Вејла, али је напустио снимање још пре него што је пала прва клапа. На његово место дошао је енглески глумац Борис Карлоф, који је остварио запажену ролу, првенствено захваљујући одличној шминки. Од тада је много мртваца прошло филмским платном: од Фредија Кругера из филма „Страва у Улици брестова” до сабласне девојчице из „Прстена”. Откуд толика опчињеност хорором? По Фројду, човек управо путем измишљеног света књижевности, филма, позоришта, успева да се помири са смрћу. Истраживања показују да оно што највише плаши и узбуђује јесу узнемирујући призори, непосредна опасност и недостатак контроле.

Научно је доказано да страшне сцене из хорор филмова често остају у нашој свести и у неким околностима могу непријатно да нас изненаде у виду флешбекова, изазивајући симптоме типичне за све посттрауматске стресове а, самим тим, и трајне последице. Зна се, на пример, да се након гледања Хичкоковог филма „Психо” и чувене сцене туширања, много жена осећало непријатно током боравка под тушем. Још је необичнија траума уследила после Спилберговог филма „Ајкула”, јер многи гледаоци не само да су се након филма плашили купања у океану, већ су страх пројектовали на све водене површине, укључујући и базен!

Која је разлика између стварног и умишљеног страха? Хорор филмови ослобађају примитивни део мозга, познат под називом амигдала. Амигдала се налази у „нижем” делу мозга и претпоставка је да се обликовала у раном стадијуму човековог развоја. Активирање амигдале иде укорак с телесним одговором на страх: лупањем срца, повишеним крвним притиском, знојењем и узнемирености. Она не контролише наше мишљење, већ првенствено нашу инстинктивну телесну реакцију. Амигдала је повезана с хипокампусом, који је „складиште” сећања, због чега препознајемо своје страхове из прошлости у тренутку кад се поново сусретнемо с њима.

Нашој свести је тешко да поништи наше психолошке реакције. На пример, људи који су имали негативну реакцију на филм „Ајкула”, не само да се плаше одласка у океан, већ и у језера или базене, иако им разум говори да не постоји могућност да се ајкула тамо појави. Исто се дешава у приказима натприродних сила у филмовима: плашимо се свега онога што поседује моћ коју ми не можемо да контролишемо. Хичкок је, на пример, волео да помеша свакодневне сцене из живота просечног човека са стравом и крвопролићем, јер је знао да ће напетост и претња опасности изазвати код нас непријатно осећање страха. Изгледа да редитељи свесно користе примитивне делове мозга како би нас неприпремљене престравили. Ништа чудно, кад знамо да је страх једно од најмоћнијих осећања, а да је један од најмоћнијих страхова управо страх од непознатог, којим се храни хорор жанр.

Пу, пу, пу! Да не чује зло...

Бежећи од страха, човек је делимично нашао утеху у сујеверју које, по многим, иако примитивно и рационално неутемељено, свакако доноси психолошко олакшање. Да ли сте се икад запитали зашто баш црна мачка доноси несрећу или зашто не ваља отворати кишобран у затвореној просторији? Ево неколико најчешћих примера људског сујеверја и њихов кратак историјат: верујемо да бела мачка доноси срећу, а црна несрећу, нарочито ако нам пресече пут. Да би се несрећа поништила, морамо да се вратимо три корака назад или да сачекамо да друга особа прође истим путем и да привуче несрећу на себе. Ово веровање потиче из средњег века, кад се мачка везивала за зло, вештичарење и ђавола. У основи овог веровања лежи чињеница да мачке углавном излазе ноћу и имају способност да виде по мраку. Колико је ова животиња била омражена, говори и податак да је папа Гргур Иае, 1233. године, чак донео посебну булу којом је дозволио истребљење

црномањастих припадника овог рода у име господње. Ту се списак насиља не завршава: црне мачке биле су жртве бројних обреда, а често су завршавале и на ломачи, заједно са својим

„господарицама” – вештицама.

Верује се да отварање кишобрана унутар куће привлачи несрећу над породицом. Ово веровање везано је не само за сећање да се кишобран држао отвореним у трошним кућама у којима је кров пропуштао за време кише, већ и зато што отворени кишобран подсећа на „балдахин” који је свештеник носио над главом док је самртнику давао последње помазање. Веровало се да девојка за удају не сме да узме кишобран са земље, јер ће остати уседелица.

Несрећу доноси и пролазак испод мердевина. Ослоњене на зид, мердевине праве облик троугла, који је сам по себи симбол Светог тројства, те пролазак испод њих изазива божји гнев. По другом објашњењу, порекло овог сујеверја долази из средњег века, кад су бранитељи средњовековних замкова бацали уље или врелу смолу на освајаче који би, пењући се уз мердевине, покушавали да допру до врха утврђења.

Најозлоглашенији међу свим бројевима, тринаест, поседује дуго предање баксузног броја: грчки историчар Диодор са Сицилије (1. век п. н. е) пише да је македонског краља Филипа ИИ, оца Александра Великог, убио чувар пошто је своју статуу поставио поред дванаест божанстава с Олимпа. Хришћанство собом доноси ново објашњење: на Тајној вечери било је присутно дванаест апостола, рачунајући и Јуду, с Христом тринаестим.

Чувене кукавице

Али, сви наши страхови не треба посебно да нас забрињавају, јер, осећали су га и много храбрији од нас. Или нам се таквима само чине... Ко су биле најпознатије кукавице и чега су се плашиле?

Лупање срца, убрзано дисање, мучнина и осећај гушења мучили су Адолфа Хитлера сваки пут кад је требало да уђе у Орлово гнездо, планинску викендицу коју му је нацистичка партија поклонила за рођендан. Фирер је, наиме, патио од клаустрофобије (страх од скученог простора), а једини начин да се уђе у Гнездо подразумевао је коришћење лифта, који је возио уз последњих 12 метара литице. Била је то ноћна мора за диктатора. Лек је нашао тако што је унутар лифта поставио огледала и тиме створио утисак већег простора. Његов италијански пријатељ Мусолини био је оптерећен чистоћом и имао је паничан страх од могућности заразе бацилима. Многи чак сматрају да је ова дучеова фобија утицала на фашистичко поздрављање дизањем руке увис, како би избегао сваки физички додир.

Невидљиви непријатељи опседали су и Винстона Черчила. Енглески премијер свакодневно је проводио по неколико сати у кади. Александар Велики, пак, патио је од аилурфобије (страх од мачака): македонски владар, симбол непобедивог војсковође, дрхтао је од страха на саму помисао да би могао да се нађе лицем у лице с обичним мачетом. Од овог необичног страха патили су и Јулије Цезар и Џингис-кан. Тиранин са Сиракузе, Дионизије И, за све страх и трепет, био је жртва танатофобије (опсесивног страха од смрти) и свуда око себе видео је могуће убице. Страх га је навео да синове научи да га брију, јер се бојао да ће му берберин пререзати гркљан.

Танатофобија је мучила многе моћнике из прошлости. Добро је познат случај совјетског вође Стаљина, чији је страх да ће изгубити живот у пучу само појачао терор који је спроводио. Али, чини се да је апсолутни победник у страху од смрти био кинески цар Ћин Ш'Хуанг, сахрањен с око 8000 ратника од теракоте, који симболично чувају његов маузолеј. Како би избегао могуће атентате, проводио је дане премештајући се из једне собе царског дворца у другу, у ишчекивању да дворски научници направе еликсир који би му обезбедио бесмртност. Уместо бесмртности, један од тих напада донео му је смрт тровањем.

Страх је, дакле, осећање од кога нико није „оперисан”. Откад је света и века, постоји у нама и око нас. Било да се ради о основаним или неоснованим страховима, најважније је да их препознамо и да научимо да ми овладамо њима, а не они нама .

Аутор:

Ивана Симић